Den Haag

Duurzame Basisvorming

Natuur en Milieueducatie Den Haag

november 2018

Duurzame Basisvorming: de basis voor een duurzame toekomst

Inleiding

Het veranderende samenspel tussen burgers, maatschappelijke organisaties, bedrijven en overheden vraagt om veranderende doelstellingen bij beleid en onderwijs. Bij een terugtredende overheid hoort een meer actieve samenleving, waarin de burgers mondiger, zelfstandiger, pro-actiever keuzes maken en verantwoordelijkheid nemen.
Daardoor ligt de tijd dat de afdeling Natuur en Milieueducatie zelf haar inhoud bepaalde ver achter ons.
Milieubeleid ziet, terecht, educatie als een instrument dat een bijdrage levert aan het bereiken van beleidsdoelen. Er zijn burgerinitiatieven, die voortkomen uit de energieke samenleving, die educatie zien als mogelijkheid om een bijdrage te leveren aan hun eigen doelen. Allerlei bedrijven maken educatieve programma's op het gebied van natuur en milieu. Het aanbod voor de scholen lijkt daardoor te verrommelen en slechts een korte houdbaarheid te hebben. En dat terwijl het onderwijs juist gebaat is bij een consistente, lange termijn aanpak.
Hierin ligt voor de afdeling Natuur- en Milieueducatie een rol om korte termijndoelen van beleid, burgers en bedrijven te verenigen met de lange termijndoelen van het onderwijs. Een van de manieren om dit te bewerkstelligen is het werken vanuit de doelen van de "Duurzame Basisvorming".

1 Wat is Duurzame Basisvorming?

In de bijdrage van het werkveld natuur, milieu en duurzaamheid aan de "Dialoog Onderwijs2032" wordt het doel van duurzaamheidseducatie in een veranderende samenleving beschreven:
"Mensen toerusten met een goede kennisbasis op het gebied van natuur, milieu en duurzaamheid, een positieve, innovatieve houding en actiebereidheid, die wel geïnformeerde keuzes maken, die competenties bezitten om idealen en denkbeelden om te kunnen zetten in handelingsperspectieven". (*1)
Om burgers toe te rusten met deze noodzakelijke competenties zijn lange termijn doelen nodig. Het bereiken van die doelen levert een duurzame basis op, vandaar de term "Duurzame Basisvorming" .

Doelen

De doelen op het gebied van duurzaamheid en duurzaam handelen zijn;
- Burgers hebben **kennis en inzicht** verworven over de samenhang en gevolgen vanuit verschillende invalshoeken. Zij kunnen kennis van verschillende kanten bekijken; People, Planet en Profit,
- Burgers zijn **betrokken door beleving**. Zij hebben zorg voor zichzelf, de ander en hun omgeving. "Zorg hebben voor" komt hier uit voort.
- Burgers kunnen een wel overwogen keuze maken gebaseerd op kennis, inzicht en beleving. **Waardeontwikkeling en keuzes kunnen maken** zijn hierin belangrijke componenten. Dit levert ook een belangrijke bijdrage aan burgerschapsvorming.
- Burgers kunnen hun kennis, inzicht, beleving, waarden, keuzevaardigheid inzetten om tot handelen te komen, het **handelingsperspectief.** Het gaat hierbij niet alleen om een intrinsieke motivatie om tot handelen te komen, maar ook om de mogelijkheden tot handelen te zien en handelingsalternatieven af te wegen.

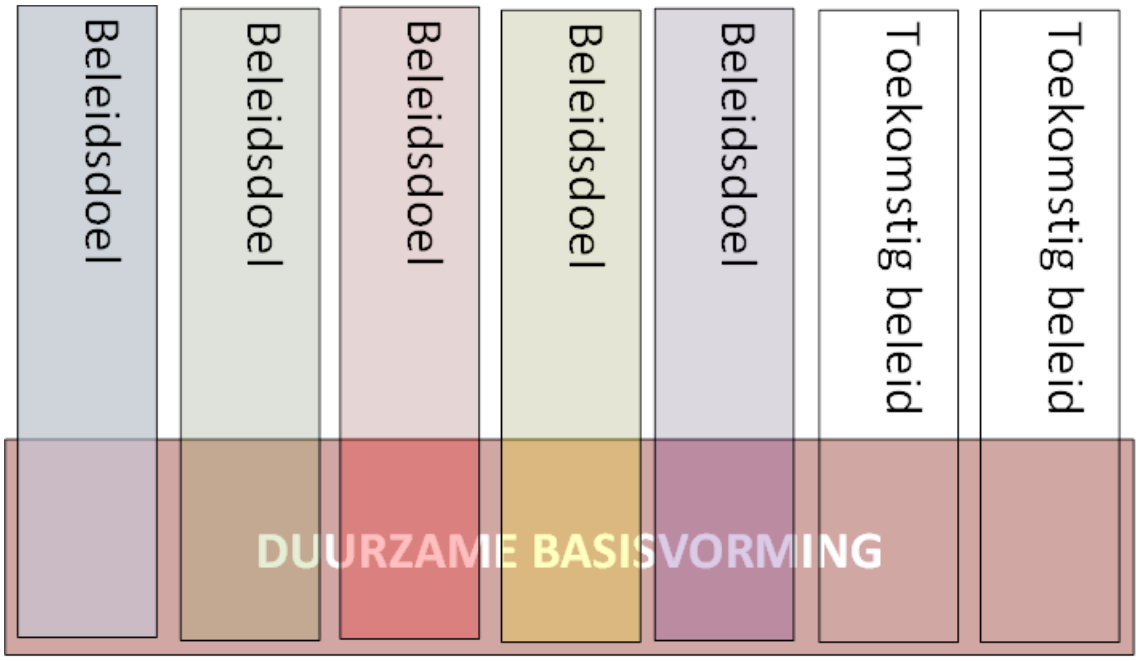
Een verdere uitwerking van de inhoud van duurzame basisvorming vindt u in hoofdstuk 2.

De rol van Duurzame Basisvorming

Duurzame Basisvorming is niet een zelfstandig nieuw onderwijsdoel. Duurzame Basisvorming moet in relatie staan tot andere doelen. Er moet een duidelijke relatie zijn met andere leergebieden, maar ook met beleidsdoelen. En om de doelen van Duurzame Basisvorming te bereiken is “stapelen” nodig. Deze worden hieronder toegelicht.

De relatie tussen Duurzame Basisvorming en beleidsdoelen

Om nu en in de toekomst beleidsdoelen geïmplementeerd te krijgen is draagvlak nodig. Duurzame Basisvorming creëert dat draagvlak door de leerling betrokken te krijgen, te leren kiezen op basis van nieuwe informatie, door waardeontwikkeling en de bereidheid tot handelen te bevorderen.
Uit onderzoek (*2) blijkt dat Natuur- en Milieueducatie ook significant heeft bijgedragen aan het denken en doen van de huidige volwassenen. En daarmee aan het creëren van een voedingsbodem voor duurzame beleidsbeslissingen.

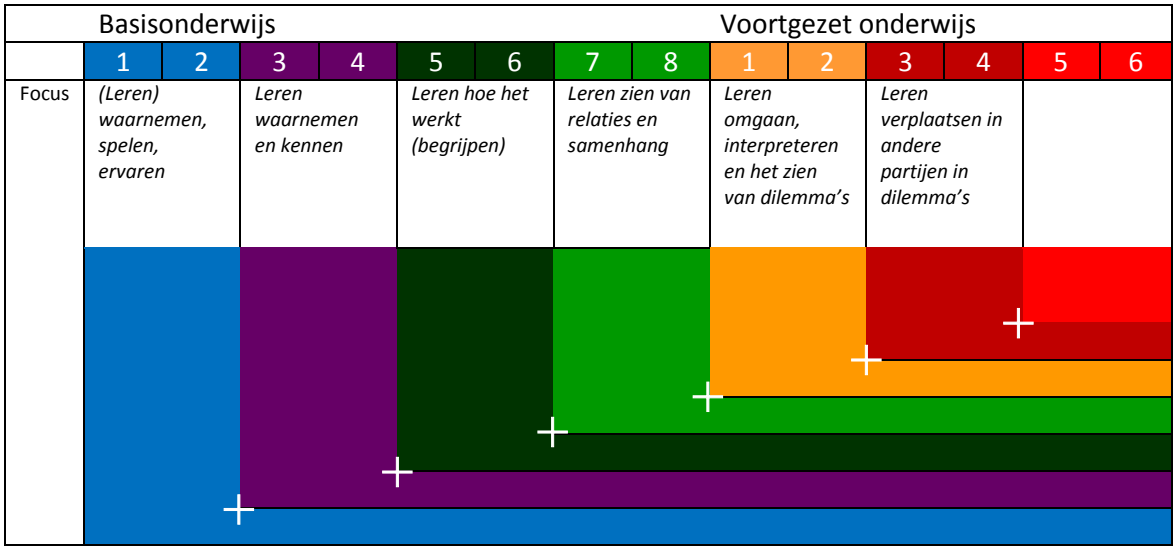
Verschillende beleidsdoelen hebben vaak een zelfde “fundament” in de Duurzame Basisvorming. Als bij de waterdoelstelling gesproken wordt over betrokkenheid van de burger bij het Haagse water, dan kan dat door gebruik te maken van de kringloop in en van het water. Het zelfde concept kringloop is weer nodig bij het thema afval, groenbeheer, e.d. Het concept kringloop is hiermee zo gevuld dat burgers ook bij andere onderwerpen kringloop als concept voor handelen kunnen gebruiken.
Door alle onderwijsproducten die de afdeling Natuur- en Milieueducatie vanuit de milieudoelen van beleid en van derden aanbiedt aan het onderwijs bij te laten dragen aan Duurzame Basisvorming ontstaat een stevig fundament voor draagvlak nu en in de toekomst. Hiermee is Duurzame Basisvorming nog op een andere manier van belang. Met Duurzame Basisvorming wordt bijgedragen aan een competente burger, die beleidsbeslissingen in de toekomst op waarde kan schatten. En zo ook kan bijdragen aan draagvlak voor overheidsbeslissingen.

Relatie tussen Duurzame Basisvorming en andere leergebieden

Duurzame Basisvorming kan niet los gezien worden van andere leergebieden zoals Natuur en Techniek, Burgerschap. Zo is bijvoorbeeld voor zowel duurzaam gedrag als voor omgaan met verschillende belangen, leren kiezen, zoals in de keuzekisten ontwikkeld wordt, van groot belang. Ook is kennis van het leergebied Techniek bij de opwekking van energie van belang voor de keuze van een energiebron.
Door deze veelzijdige relatie met andere leergebieden is “Duurzaamheid” ook niet een apart leergebied in het onderwijs.

Duurzame Basisvorming stapelt

Om de doelen van Duurzame Basisvorming te bereiken moet begonnen worden bij jongste groepen van het basisonderwijs en worden doorgegaan tot de hoogste klassen van het Voorgezet Onderwijs. Het is duidelijk dat er verschillen zitten in hetgeen aan de leerlingen kan worden aangeboden. De leerervaringen in de hogere groepen moeten gestapeld kunnen worden op eerdere leerervaringen. Door de leeftijdsgroepen heen zal de focus verschuiven van *Leren waarnemen, spelen, ervaren* naar *Leren verplaatsen in andere partijen in dilemma’s.* Hierdoor zal niet ieder beleidsdoel op elk niveau van het onderwijs een zinvolle plek kunnen krijgen. Hier ligt ook een brugfunctie van de afdeling Natuur- en Milieueducatie tussen beleid en onderwijs.
Het onderstaande schema laat de focus zien voor de verschillende leeftijdsgroepen en het stapelen van leerervaringen.

(naar een figuur uit “Hanteren van gezond gedrag en duurzaam voedingspatroon, Voedingscentrum, 2012)

De rol van Duurzame Basisvorming in Den Haag

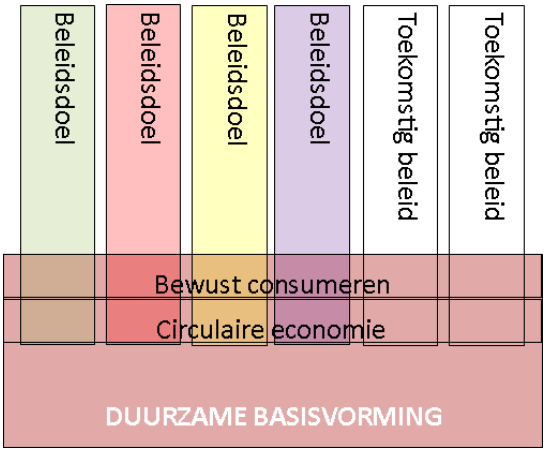
Voor de afdeling Natuur- en Milieueducatie zijn de doelen van Duurzame Basisvorming belangrijke criteria bij het bepalen van de inhoud van haar onderwijsaanbod. Onderwijsproducten dragen bij voorkeur zowel bij aan het bereiken van beleidsdoelen als aan het bereiken van doelen uit de Duurzame Basisvorming. Bij de ontwikkeling of aanschaf van onderwijsleermiddelen wordt hiermee rekening gehouden. Zo blijven onderwijsleermiddelen ook bruikbaar als het beleidsthema wat meer naar de achtergrond is geschoven en is een grotere continuïteit in onderwijsaanbod gewaarborgd.

Natuurlijk moet ook rekening gehouden worden met de doelen van het onderwijs, omdat anders de leerkrachten de onderwijsmiddelen niet zullen gebruiken.

Werkwijze

De afdeling Natuur- en Milieueducatie leest alle relevante beleidstukken over duurzaamheid en de themavelden Water, Groen, Energie en klimaat, Afval en grondstoffen, Openbare ruimte en Voedsel. Hieruit worden de verwachtingen/ doelen ten aanzien van educatie gedestilleerd en vertaald naar onderwijsdoelen. Voor een goede afstemming met beleid worden die doelen vervolgens besproken met beleidsmedewerkers.

In de activiteiten van de afdeling Natuur- en Milieueducatie worden de naar onderwijs vertaalde beleidsdoelen en de doelen van Duurzame Basisvorming gekoppeld. Hierdoor hebben de activiteiten een langere houdbaarheid dan de beleidsdoelen, en passen ze beter bij het onderwijs, dat zich nu eenmaal over langere tijd uitstrekt.

Enkele beleidsvelden in Den Haag vallen geheel binnen Duurzame Basisvorming. Dit is het geval bij circulaire economie, waarbij de leerlingen moeten weten wat circulair is en hoe je daarmee om gaat. Hiermee past Duurzame Basisvorming ook in de “Roadmap Next Economy”.

Ook het beleidsthema “Bewust consumeren” valt binnen Duurzame Basisvorming. Een belangrijk onderdeel in Duurzame Basisvorming is “leren kiezen op basis van nieuwe informatie”. Hiermee wordt een grondvaardigheid voor “bewust consumeren” geleerd. Maar ook bij een transitie, zoals in “Stad in transitie” beschreven, is een bevolking, die bewust kan kiezen van groot belang.

Om te beoordelen of de producten van derden in het aanbod van de afdeling Natuur- en Milieueducatie opgenomen worden of anderszins ter beschikking gesteld worden aan het onderwijs, kijkt de afdeling Natuur- en Milieueducatie of deze producten een bijdrage leveren aan de Duurzame Basisvorming. Dit maakt het b.v. mogelijk dat een onderwijsproduct dat indoctrineert niet opgenomen wordt in het aanbod, omdat het geen bijdrage levert aan de Duurzame Basisvorming waarin kunnen kiezen een belangrijke vaardigheid is die ontwikkeld moet worden. Duurzame scholen en Eco-schools passen prima in het aanbod, omdat ze bijdragen aan zowel de Duurzame Basisvorming als aan specifieke beleidsdoelen.

(*1)) Ik, wij en de wereld
Whitepaper Natuur, Milieu, Duurzaamheid en Onderwijs in het kader van Dialoog Onderwijs2032

(*2 Hoe duurzaam is NME?
Een explorerend kwantitatief onderzoek naar langetermijneffecten van Natuur- en Milieueducatie op basisscholen.
W. Smit, P. Jansen, C.S.A. van Koppen, M. Bulten, M.L.C. Damen & C. Custers, 2006.

Veldwerk Nederland / Utrecht, Universiteit Utrecht

2 De inhoud van Duurzame Basisvorming

De beschrijving van Duurzame Basisvorming is tot nu toe beschreven als een theoretisch concept. Het biedt nog weinig houvast bij het maken en beoordelen van didactische materialen.
Bij het ontwikkelen, bewerken en herijken van producten moet je weten welke van de doelstellingen een plek krijgen in het product. Daardoor kunnen de didactische materialen aan waarde winnen.
Daarom heeft de afdeling Natuur- en Milieueducatie zich gewaagd aan het beschrijven van de inhoud van Duurzame Basisvorming. Dit wordt geformuleerd in onderwijsdoelen.

Zo'n beschrijving kent wel beperkingen. Door de doelen los te beschrijven, doe je geen recht aan de integrale aanpak van Duurzame Basisvorming, maar is wel overzicht te krijgen in de inhoud. Vaak hangen de doelen ook sterk met elkaar samen. Zo zal kennis van een concept ook samenhangen met inzicht en hoop je dat de leerlingen er iets mee kunnen, dus een vaardigheid ontwikkeld hebben.

Vaststellen van doelen

Wat de inhoud van duurzaamheids-educatie kan zijn, is al op meerdere plaatsen beschreven.
Om niet het wiel opnieuw uit te vinden is eerst gezocht naar nota's waarin doelen voor duurzaamheid-/milieueducatie beschreven staan. Een aantal nota's bleken het concrete niveau van doelstellingen te missen. Uiteindelijk is gebruik gemaakt van negen belangrijke nota's. Andere nota's zullen later in de ontwikkeling nog betrokken worden. De lijst met bestudeerde literatuur vindt u in bijlage 1.
De daarin genoemde doelstellingen zijn met post-its geïnventariseerd en gebundeld tot een overzicht.

De doelstellingen zijn daarna ingedeeld naar; kennis van concepten, inzicht, vaardigheden, keuzes maken (een specifieke vaardigheid), waardeontwikkeling, betrokkenheid en handelingsperspectief/bereidheid.

Alle doelen, die niet gerelateerd konden worden aan duurzaam gedrag en meer een algemeen pedagogisch doel dienden, zijn in de verdere ontwikkeling niet meer meegenomen.
Met het team van Milieueducatie is gekeken welke doelstellingen van toepassing zijn op 3 of meer themavelden (uit het Haagse milieubeleid) en hoe ze te ordenen zijn. Die themavelden zijn; Afval en grondstoffen, Energie en klimaat, Groen en biodiversiteit, Openbare ruimte, Voedsel en Water. Hierdoor bleven de belangrijke doelen voor Duurzame Basisvorming over. In dat proces zijn ook veel doelstellingen verdwenen. In bijlage 2 staan de doelstellingen, die overbleven.

Korte omschrijving van de doelen van Duurzame Basisvorming

- Kennis en inzicht

Kennis van concepten zelf en de daarvoor noodzakelijke kennis van bijvoorbeeld; Ecosysteem, kringloop, voedselpiramide, voedselweb, biodiversiteit voedsel, energie, klimaat(adaptatie), water, etc., grondstoffen duurzaam, eerlijke verdeling?, Fair Trade.
(Onder een concept wordt een belangrijk idee (begrip), samenhangende kennis, verstaan.)

Inzicht.
In verandering in een systeem (bijv. kringloop) heeft consequenties voor het andere in het systeem, de samenhang tussen systemen , klimaat en biodiversiteit, van perspectief kunnen wisselen, lineair gebruik van grondstoffen moet veranderd worden in circulair, waar ons eten vandaan komt , de relatie Stad en daarbuiten, verstandig gebruik (quota), ook kleine beetjes helpen.
Hoe doe je dat? Systeemdenken is hierin een instrument.

- Betrokken

Betrokken op/bij de leefomgeving, betrokken op/bij de natuur, betrokken op/bij anderen
Verzorgen van planten (tuinieren, kamerplanten,), dieren(stadsboerderij tuinieren), omgeving
Hoe doe je dat? Kunnen struinen, gebruik van zintuigen, verzorgen schept een band, op zoek gaan naar overeenkomsten, ontwerpen van een omgeving, samen zinvolle dingen doen.

- Waardeontwikkeling en keuzes kunnen maken

Waardering hebben voor de omgeving, natuur en anderen en begrip hebben voor de normen die daaruit voorkomen? Keuzes kunnen maken op basis van kennis (informatie verzamelen), inzicht en belangenafwegingen en gevolgen. Dit kan aan de hand van veel onderwerpen (kan een bijdrage leveren aan van lineair naar circulair)
Waarde ontwikkeling;
De waarde van een schone omgeving, de waarde van de natuur, weggooien van voedsel is waardeloos, verantwoordelijk zijn voor eigen handelen, respect hebben voor, hoger doel kunnen zien. De wereld is van ons allemaal, dus samen zorgen we er voor.

Keuzes maken.
Bewust consumeren, Alternatieven kunnen afwegen,
Feiten kunnen onderzoeken en afwegen, eigen belang afwegen t.o.v. een ander belang (bijv. iets teruggeven aan de natuur), van perspectief kunnen wisselen

- Handelingsperspectief;

Het gaat erom dat je ook iets wilt en kunt doen. De handelingsbereidheid moet voortkomen uit de vorige componenten uit de Duurzame Basisvorming. Bereid zijn ook al kost dat meer moeite, tijd, geld. Of juist dingen niet te doen. Afval op de juiste plek weggooien, dieren terugzetten op de plek waar ze gevonden zijn.

3. Hoe verder?

Bij de herijking van het lesaanbod van Milieueducatie wordt gekeken naar de verdeling over de verschillende beleidsvelden. Daarnaast zal gekeken worden naar de didaktische kwaliteiten van de materialen uit het aanbod. Voor een evenwichtig lesaanbod is het nodig dat de verschillende doelen ook in voldoende mate aanwezig zijn.

Bijlage 1

Bronnen

1 Ecologische Basisvorming als noodzakelijke basis voor een Transitie naar een kringloopeconomie

Auteur(s); Don Shepherd en Michaël Steeghs
Jaar van uitgave; 2010

2 Op weg naar een onderzoekende Pabo

Wetenschap & Technologie verduurzamen op de Pabo
Auteur(s); Symen van der Zee
Uitgave; TechYourFuture
Jaar van uitgave; 2017

3 De vlag en de lading

Redactie Katrien van Poeck, Jürgen Loones
Uitgave; Vlaamse overheid, Departement Leefmilieu, Natuur en Energie, Afdeling Milieu-integratie en –subsidiëringen
Jaar van uitgave; 2010

4 Duurzame ontwikkeling op de basisschool

Praktische en didactische handreikingen
eindredactie); Petra Jansen (Veldwerk Nederland) en Esther van der Meer (DHO)
Uitgave; Duurzame PABO en Veldwerk Nederland
Jaar van uitgave; 2008

5 Naar een kern voor leerlijnen natuur- en milieueducatie

Analyse van bestaande leerlijnen en synthese van een kern-leerlijn NME
Auteur(s); S. (Sonja) Verheijen, C.S.A. (Kris) van Koppen, D.F. (Dannie) Wammes, P. (Petra) Jansen
Uitgave; Freudenthal Instituut / Universiteit Utrecht / Veldwerk Nederland / Wageningen Universiteit
Jaar van uitgave; 2010

6 Duurzame ontwikkeling is leren vooruitzien

Kernleerplan Leren voor Duurzame Ontwikkeling
Auteur(s); Ton Remmers
Uitgave; SLO . expertisecentrum voor leerplanontwikkeling
Jaar van uitgave; 2007

7 Educatie voor duurzame ontwikkeling

Competenties
Uitgave; Vlaamse overheid, Departement Leefmilieu, Natuur en Energie, Afdeling Milieu-integratie en –subsidiëringen

Jaar van uitgave; 2013

8 Kwaliteitsindicatoren voor natuur en milieueducatie

ANIMAL-dossier nr.1

Auteur(s); Eric Craenhals

Uitgave; Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap
Administratie Milieu-, Natuur-, Land- en Waterbeheer
Afdeling Algemeen Milieu- en Natuurbeleid
Cel Natuur en Milieueducatie & Informatie

Jaar van uitgave; 1999

9 Leren voor duurzame ontwikkeling:

Een praktische leidraad

Auteur(s); Jeroen Bron, Marjolein Haandrikman, Mieneke Langberg

Uitgave; SLO . expertisecentrum voor leerplanontwikkeling

Jaar van uitgave; 2009

Bijlage 2

Doelstellingen voor Duurzame Basisvorming uit het onderzoek

Uit het onderzoek kwamen de onderstaande doelen naar voren.
De doelstellingen zijn nu los van elkaar beschreven. Natuurlijk zijn de doelstellingen over concepten verbonden met inzicht, vaardigheden, e.d..

De op deze manier verkregen doelstellingen zijn niet af en ook nog wat chaotisch. Om de doelstellingen van Duurzame Basisvorming beter en completer te maken wordt de input van anderen, waaronder NME centra, gevraagd en verwerkt.
Ook zal voortschrijdend inzicht op de inhoud van de doelen leiden tot een zich vernieuwend document

Deze lijst is een aanzet tot een completere lijst. Om dat de inzichten over de doelen voor Duurzame Basisvorming en beleidsdoelen veranderen zal de lijst in de loop der tijd moeten meeveranderen.

Kennis van concepten

De concepten zijn geordend naar de “triple P’s”. Zo kan een evenwichtige verdeling van concepten ontstaan.

Overstijgende concepten
De leerlingen kennen de concepten:
- **duurzaamheid;**
- **3 P’s: people, planet, prosperity;**
- **draagkracht van de aarde.**

Ecologische/biologische concepten (planet)
De leerlingen kennen de concepten:
- **kringloop, voedselketen, voedselpiramide, natuurlijk evenwicht;**
- **ecologie, (eco)systemen, natuurlijke rijkdommen** (lucht, bodem, water, mineralen)**.**

Economische concepten (profit/prosperity)
De leerlingen kennen de concepten:
- **lineaire economie, circulaire economie;**
- **economische belangen.**

Maatschappelijke concepten (people)
De leerlingen kennen de concepten:
- **aanpassing aan veranderende omstandigheden, duurzaamheidsproblemen;**
- **ecologische voetafdruk;**
- **Fairtrade.**

Inzicht in

De inzichten zijn geordend naar de “triple P’s”. Zo kan een evenwichtige verdeling van inzichten ontstaan.

De balans tussen de 3 P’s

De leerlingen hebben inzicht in:

- de oorzaken van duurzaamheidsproblemen *(verplaatst van concept)***;**

- duurzame ontwikkeling;

- de onderlinge afhankelijkheid (systeemdenken);

- de vervlochtenheid van natuurlijke, sociale en economische systemen;

- de complexe relaties tussen mens en milieu;

- hun eigen leefwijze en milieuvriendelijke alternatieven, enkele voor- en nadelen van (on)duurzaamheid om tegen elkaar afzetten;

- dat veranderingen in onze manier van leven invloed hebben op het landschap en kunnen hier waarde aan toekennen;

- en tonen een realistisch besef van het eigen en menselijk vermogen om de leefomgeving te beïnvloeden en blijvend te veranderen;

- inzicht in de stroming van energie.

Inzichten in ecologische/biologische componenten

De leerlingen hebben inzicht in:

- de relatie tussen planten, dieren en mensen;

- de afhankelijkheid van de natuur, de onderlinge afhankelijkheid van de verschillende ecosystemen binnen de biosfeer;

- het gebruik en verbruik van de natuur.

Inzichten in maatschappelijke componenten

De leerlingen hebben inzicht in:

- de relatie milieu, voedsel en gezondheid;

- dat er sprake is van een ongelijke verdeling en kennen onderliggende oorzaken hiervan en weten dat duurzame ontwikkeling moet leiden tot een evenwichtigere verdeling;

- dat beslissingen van nu gevolgen hebben voor later;

- de relatie tussen eigen omgeving en andere landen (bijv. voedsel)**.**

Inzicht in economische componenten

De leerlingen hebben inzicht in:

- productie- en consumptiepatronen;

- dat ontwerp en gebruik van invloed zijn op de duurzaamheid van een object;

- wat verstandig beheer van natuurlijke rijkdommen is;

- dat er beperkingen zijn aan de natuurlijke bronnen en groei en weten dat er alternatieven zijn.

Vaardigheden

Taakgerichte vaardigheden

De leerlingen kunnen:
- materialen en middelen doelmatig (duurzaam) gebruiken;
- creatief denken.

Intellectuele vaardigheden
De leerlingen kunnen:
- systeem denken, verbredend en verdiepend denken;
- losse onderdelen in een groter geheel plaatsen;
- processen en patronen vinden, die feiten en details overstijgen;
- verbanden leggen;
- op zoek gaan naar nieuwe, mogelijke alternatieve oplossingen;
- oplossingen ontwerpen, uitvoeren en evalueren (denk aan onderzoekend en ontwerpend leren);
- een toekomstvisie/beeld ontwikkelen;
- hun gedrag onderzoeken op de gevolgen voor de toekomst en elders op aarde.

Emotionele vaardigheden
De leerlingen kunnen:
- dilemma's herkennen;
- handelen beoordelen op de ethische kant daarvan;
- omgaan met onzekerheden;

Keuzes maken (een specifieke vaardigheid)

Keuzes maken is een vaardigheid die essentieel is voor duurzaam gedrag.
De leerlingen kunnen:
- nieuwe informatie en inzichten betrekken bij hun keuzes;
- bij keuzes rekening houden met verbanden, bijv. de toekomst en eigen gedrag;
- korte en lange termijneffecten meenemen in de beslissing;
- verschillende perspectieven innemen en tegen elkaar afwegen;
- verschillende belangen tegen elkaar afwegen;
- keuzes maken waarbij ze rekening houden met de gevolgen voor mens en aarde, in de toekomst en elders;
- bewuste, weloverwogen keuzes maken;
- achter hun eigen mening gaan staan;
- gezamenlijke keuzes maken, maar zijn ook niet bang om eigen keuzes te maken.

Waardeontwikkeling

De leerlingen:
- hebben kennis van aanvaarde waarden en normen (Kerndoel 37)**;**
- kunnen verschillende waarden herkennen;
- herkennen en kunnen waarden en waarde-conflicten benoemen;
- hebben eigen waarde en kunnen bevindingen met anderen delen;
- kunnen hun eigen waarden verduidelijken;
- hebben hun eigen waarde ontwikkeld;
- kunnen hun eigen waarden, wereldbeeld en gedrag onderzoeken;

- hebben besef van rechtvaardigheid;
- hebben ideeën over de kwaliteit van leven, die ze zichzelf toewensen;
- kunnen zich verwonderen *(moet deze blijven?)***.**

Betrokkenheid

Bij betrokkenheid is speciale aandacht voor emoties omdat positieve emoties bijdragen aan betrokkenheid. Negatieve emoties zorgen wel voor aandacht maar niet aan betrokkenheid.

<u>Bereidheid</u>
De leerlingen zijn bereid:
- om te zoeken naar alternatieve ontwikkelingen en veranderingen;
- tot het "bij de tijd" brengen van het eigen wereldbeeld (heroverwegen)**;**
- evenwichtige afwegingen te maken bij conflicterende belangen;
- te kiezen voor een duurzame en participerende levensstijl;
<u>Als grondhouding (attitude)</u>
De leerlingen hebben:
- een nieuwsgierige en onderzoekende houding;
- open en respectvolle houding;
- waardering en respect voor de onderlinge afhankelijkheid en gelijkwaardigheid van alle levensvormen.
Of/
- waardering voor en respecteren de natuur, zijn begaan met het welzijn van andere levende wezens en de planeet en gaan hier op verantwoordelijke wijze mee om;
- een respectvolle houding t.o.v. zichzelf, de eigen gemeenschap en andere culturen. Streven naar rechtvaardigheid en een evenwichtige verdeling van welzijn;
- het gevoel onderdeel te zijn van kringlopen.

<u>Waarop/ waarover</u>
De leerlingen:
- waarderen en respecteren de natuur en het milieu en hebben er zorg voor (staat hierboven al niet voldoende bij grondhouding?)**;**
- kunnen zorg dragen (moet dit niet naar vaardigheden?)**;**
- voelen zich verantwoordelijkheid voor de eigen omgeving;
- zijn begaan met het welzijn van mensen, andere levende wezens en de planeet.

Dit stuk vervangen door ?
De leerlingen zijn betrokken bij/op:
- zijn eigen omgeving;
- het welzijn van mensen;
- andere levende wezens;
- de planeet.

<u>Betrokkenheid door positieve emotie</u>
De leerlingen:
- hebben een positieve emotionele component ontwikkeld t.a.v. duurzaam gedrag

(is nodig voor betrokkenheid)**;**

- hebben positieve ervaringen die hen in staat stellen betrokken te zijn bij natuur en milieu;

- kunnen emoties productief gebruiken *(vaardigheid, maar?)***;**

- hebben inzicht in hun eigen (en andermans) gevoelens en emoties m.b.t. duurzaamheidsvraagstukken *(inzicht, maar?)***;**

Handelingsperspectief/Handelingsbereidheid

De leerlingen:

- zien mogelijkheden en zijn bereid om bij te dragen aan duurzaamheid;

- zijn bereid om in actie te komen voor door hen belangrijk gevonden duurzaamheidvraagstukken;

- willen een actieve rol spelen;

- willen probleem oplossend denken;

- handelen na een gemaakte afweging.

www.denhaag.nl/jaarprogramma

Samenstelling

Gemeente Den Haag
Dienst Stadsbeheer
Archeologie & natuur- en milieueducatie
Prins Hendrikstraat 39
2518 HH Den Haag
milieueducatie.po@denhaag.nl

MEC Zuiderpark
Anna Polakweg 7
2533 SW Den Haag
(070) 353 29 96

MEC Kornoelje
Kornoeljestraat 117
2564 LP Den Haag
(070) 325 79 68

MEC Schildershoeve
Teniersplantsoen 83
2526 MS Den Haag
(070) 389 03 67

MEC Reigershof
Reigersbergenweg 280
2592 EZ Den Haag
(070) 353 33 49

@milieueducatie

november 2018